

TENGDOHLAR MUHITIDA NUTQ NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHINING IJTIMOIY MAQOMI VA UNI YAXSHILASH YO'LLARI

G'aniyeva Maloxat Odilovna

Buxoro innovatsiyalar universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20078796>

Annotatsiya. Maqolada nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchining tengdoshlar muhitidagi ijtimoiy maqomi, ushbu maqomning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar va uni yaxshilash yo'llari nazariy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Nutq nuqsonlarining asosiy turlari (dislaliya, duduqlanish, rinolaliya, disgrafiya, umumiy nutq rivoji nuqsoni) va ularning bola shaxsi rivojiga, o'qituv faoliyatiga hamda tengdoshlar bilan munosabatlariga ta'siri yoritilgan. Nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda uchraydigan psixologik muammolar — o'ziga ishonchsizlik, izolyatsiya, kommunikativ to'siqlar — ko'rib chiqilgan. Ijtimoiy maqomni yaxshilashning kompleks yo'nalishlari: logopedik yordam, psixologik qo'llab-quvvatlash, pedagogik chora-tadbirlar, tengdoshlar bilan ishlash, oilaviy hamkorlik va inklyuziv yondashuv asoslari ochib berilgan. Maqola ta'lim muassasalarida ishlovchi pedagoglar, logopedlar, psixologlar va ota-onalar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: nutq nuqsoni, ijtimoiy maqom, tengdoshlar muhiti, logopediya, inklyuziv ta'lim, sotsiometriya, psixologik qo'llab-quvvatlash, pedagogik korreksiya.

KIRISH

Bola shaxsining har tomonlama rivojlanishida nutqning roli beqiyosdir. Nutq insonning fikr almashishi, his-tuyg'ularini ifodalashi, atrofdegilar bilan munosabat o'rnatishi va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi uchun asosiy vositadir. Maktab yoshidagi bolalar uchun nutq nafaqat o'quv jarayonining muhim quroli, balki tengdoshlar bilan muloqot qilish va ijtimoiy maqomni shakllantirishning hal qiluvchi omilidir.

Tibbiyot va logopediya ma'lumotlariga ko'ra, jahon bo'ylab maktab yoshidagi bolalarning 5–10 foizida turli darajadagi nutq nuqsonlari kuzatiladi (WHO, 2021). Bu bolalar nafaqat tibbiy yoki logopedik yordamga muhtoj, balki ular tengdoshlar muhitida o'ziga xos psixologik-ijtimoiy qiyinchiliklarga duch keladilar. Nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchi ko'pincha tengdoshlari tomonidan masxara qilinishi, kamsitilishi yoki yakkalanishi mumkin, bu uning ijtimoiy maqomiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini takomillashtirish, jumladan inklyuziv ta'limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Prezident Farmoni va qarorlarida har bir bolaning, jumladan rivojlanishida xususiyatlari bo'lgan bolalarning ham sifatli ta'lim olishi va jamiyatda to'liq huquqli ishtirok etishi ta'minlanishi belgilangan.

Jahon olimlari (R.E. Levina, L.S. Vigotskiy, T.B. Filicheva, G.V. Chirkina, M.E. Xvattsev) tomonidan nutq nuqsonlarining tabiati, ularning bola shaxsiga ta'siri va korreksiya usullari chuqur o'rganilgan. Biroq tengdoshlar muhitida nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchining ijtimoiy maqomini yaxshilash masalasi hozirgi kunda ham dolzarbligini saqlab kelmoqda.

Maqolaning maqsadi — nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchining tengdoshlar muhitidagi ijtimoiy maqomini, uni shakllantiruvchi omillarni va yaxshilash yo'nalishlarini nazariy-pedagogik jihatdan tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

ASOSIY QISM

Nutq nuqsonlari va ularning ijtimoiy oqibatlari. Nutq nuqsonlari fonetik, leksik, grammatik va prosodik xususiyatlarining normal rivojlanishidagi og'ishlarni ifodalaydi.

Logopediyada R.E. Levina tomonidan ishlab chiqilgan tasniflashga ko'ra, nutq nuqsonlari fonetik-fonematik buzilishlar va umumiy nutq rivoji nuqsonlari (UNRN) sifatida ikki katta guruhga bo'linadi. Maktab yoshidagi bolalarda eng ko'p uchraydigan nutq nuqsonlari va ularning ijtimoiy oqibatlari 1-jadvalda ko'rsatilgan.

1-jadval

Maktab yoshidagi bolalardagi nutq nuqsonlarining asosiy turlari va ijtimoiy ta'siri

Nutq nuqsoni turi	Asosiy belgilari	Ijtimoiy ta'siri
Dislaliya	Tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish, almashtirish	Tengdoshlar masxara qilishi, o'zini past tutish
Duduqlanish	Nutq ravonligining buzilishi, takrorlashlar	Muloqotdan qochish, qo'rquv, izolyatsiya
Rinolaliya	Tovush tembrining buzilishi (burun ohangi)	Diqqatni jalb qilish, kamsitilish hissi
Disgrafiya/disleksiya	Yozish va o'qishdagi qiyinchiliklar	O'zlashtirish past, o'ziga ishonchsizlik
Umumiy nutq rivoji nuqsoni	Lug'at, grammatika, fonetika sohasidagi muammolar	Kommunikativ to'siqlar, yakkalanish

Tengdoshlar muhitida ijtimoiy maqom tushunchasi. Ijtimoiy maqom — bu shaxsning ma'lum bir ijtimoiy guruhdagi o'rni, mavqeyi va bu mavqe orqali ifodalanadigan munosabatlar tizimidir. Maktab sinfi bolaning birlamchi ijtimoiylashuvi sodir bo'ladigan muhim guruh hisoblanadi. Sotsiometrik tadqiqotlarga ko'ra (J.L. Moreno, Y.L. Kolominskiy), sinfda har bir o'quvchi ma'lum maqomga ega bo'ladi: "yulduz" (eng mashhur), "afzal ko'riladigan", "e'tiborsiz qoldirilgan" va "rad etilgan". Nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchilar ko'pincha oxirgi ikki guruhga kirib qoladilar, bu esa ularning umumiy psixoemotsional rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutq nuqsonining shaxsiy va ijtimoiy oqibatlari. Nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda quyidagi psixologik xususiyatlar shakllanishi mumkin: o'ziga ishonchsizlik va past o'z-o'zini baholash; jamoa oldida gapirishdan qo'rqish (logofobiya); tashvish va xavotir hissi; introvertlik, yopiqlik; muloqotdan qochish; salbiy emotsional reaksiyalar (xafagarchilik, jahl). Bu psixologik holatlar o'qish faoliyati natijalarining pasayishiga, sinfdosh do'stlarning kamayishiga va umumiy hayot sifatining yomonlashishiga olib kelishi mumkin. T.B. Filicheva va G.V. Chirkina tadqiqotlariga ko'ra, nutq nuqsoni bo'lgan bolalarning aksariyatida tengdoshlari bilan munosabat o'rnatishda qiyinchiliklar kuzatiladi.

Tengdoshlar munosabatiga ta'sir etuvchi omillar. Nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchining tengdoshlar tomonidan qabul qilinishiga bir qator omillar ta'sir qiladi: nuqsonning og'irligi va ko'rinish darajasi; bolaning yoshi va shaxsiy xususiyatlari; sinfda mavjud psixologik muhit; o'qituvchining yondashuvi va pedagogik mahorati; ota-onalarning ishtiroki; maktabdagi inklyuziv siyosat. Tengdoshlar munosabatining shakllanishida o'qituvchining roli ayniqsa muhim — u sinfda do'stona, hamdam muhit yaratishi va har bir o'quvchining qadr-qimmatini ta'minlashi kerak.

Ijtimoiy maqomni yaxshilash yo'nalishlari. Nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchining ijtimoiy maqomini yaxshilash kompleks yondashuvni talab qiladi va bir nechta o'zaro bog'liq yo'nalishlarda olib boriladi (2-jadval).

2-jadval

Nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchining ijtimoiy maqomini yaxshilash yo'nalishlari

Yo'nalish	Asosiy chora-tadbirlar
Logopedik yordam	Individual va guruh mashg'ulotlari, nutq korreksiyasi, artikulyatsion gimnastika
Psixologik qo'llab-quvvatlash	O'ziga ishonchni mustahkamlash, qo'rquv va tashvishni kamaytirish, trening mashg'ulotlari
Pedagogik faoliyat	Sinfdagi do'stona muhit yaratish, hamkorlik usullari, jamoaviy o'yinlar
Tengdoshlar bilan ishlash	Empatiya tuyg'usini shakllantirish, masxara qilishning oldini olish, hamdamlik tarbiyasi
Oilaviy hamkorlik	Ota-onalarni tushuntirish, uy sharoitida mashqlar, ijobiy munosabat o'rnatish
Inklyuziv yondashuv	Barcha o'quvchilarni teng huquqli ishtirok etishini ta'minlash, individual yondashuv

Logopedik va psixologik qo'llab-quvvatlash. Logopedik yordam nutq nuqsonini bevosita bartaraf etishga yo'naltirilgan eng muhim chora hisoblanadi. Logoped individual va guruh shaklidagi mashg'ulotlar orqali bolaning artikulyatsion apparatini, fonematik eshitishini, lug'at boyligini va grammatik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Psixolog esa o'quvchining o'ziga ishonchini mustahkamlash, qo'rquv va tashvishni kamaytirish, kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha ish olib boradi. Trening mashg'ulotlari, art-terapiya, ertak terapiyasi kabi metodlar samarali natija beradi.

Pedagogik faoliyat va tengdoshlar bilan ishlash. O'qituvchi sinfda do'stona, hamdam va qabul qiluvchi muhitni yaratishi muhim. Buning uchun: jamoaviy o'yinlar va loyihalardan foydalanish; "sherikchilik" usuli (har bir o'quvchining hamkor sherigi bo'lishi); muvaffaqiyatli faoliyat sohalarini topib, o'quvchini namoyish qilish; tengdoshlarda empatiya tuyg'usini tarbiyalash uchun maxsus mashg'ulotlar tashkil etish kabi usullar tavsiya etiladi. Sinfda "masxara qilmaslik" madaniyatini shakllantirish, hamkorlik va o'zaro hurmat qadriyatlarini singdirish — pedagogning asosiy vazifasidir.

Oila va inklyuziv yondashuv. Bolaning ijtimoiy maqomini yaxshilashda oila roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ota-onalar bola bilan ko'p muloqot qilishi, uy sharoitida logoped tomonidan tavsiya etilgan mashqlarni bajarishi, bolaning muvaffaqiyatlarini rag'batlantirishi va salbiy taqqoslashlardan saqlanishi zarur. Inklyuziv ta'lim sharoitida nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchi oddiy sinfda boshqa o'quvchilar bilan birga ta'lim oladi. Bu yondashuv bolaning sotsializatsiyasiga, mustaqillik tuyg'usining shakllanishiga va o'ziga ishonchining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Inklyuziya muvaffaqiyatli bo'lishi uchun pedagoglarning maxsus tayyorgarligi, individual ta'lim rejalari va o'qituvchi-yordamchi xizmati muhim ahamiyatga ega.

XULOSALAR

1. Nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchilar tengdoshlar muhitida o'ziga xos psixologik-ijtimoiy qiyinchiliklarga duch keladilar — kamsitilish, masxara qilinish, izolyatsiya kabi salbiy hodisalar ularning ijtimoiy maqomiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

2. Nutq nuqsonining shaxsiy oqibatlar (o'ziga ishonchsizlik, logofobiya, tashvish, introvertlik) ijtimoiy oqibatlar (do'stlarning kamligi, jamoadan yakkalanish) bilan o'zaro bog'liq bo'lib, ular bola shaxsining yaxlit rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

3. O'quvchining ijtimoiy maqomini yaxshilash kompleks yondashuvni talab qiladi: logopedik yordam, psixologik qo'llab-quvvatlash, pedagogik faoliyat, tengdoshlar bilan ishlash, oilaviy hamkorlik va inklyuziv ta'lim tamoyillari birgalikda qo'llanilishi kerak.

4. Pedagog sinfda do'stona, hamdam muhit yaratishi, har bir o'quvchining qadr-qimmatini ta'minlashi va tengdoshlar o'rtasida empatiya, hamkorlik qadriyatlarini shakllantirishi muhim. Bu nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchining qabul qilinishini va to'liq huquqli ijtimoiylashuvini ta'minlaydi.

5. Maktab, oila va mutaxassislar (logoped, psixolog) o'rtasidagi muvofiqlashtirilgan hamkorlik nutq nuqsoni bo'lgan o'quvchining ijtimoiy maqomini yaxshilash, ta'lim natijalarini oshirish va kelajakda jamiyatda to'liq huquqli ishtirok etishini ta'minlashning hal qiluvchi shartidir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Vigotskiy L.S. Defektologiyaning asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2017. — 320 b.
2. Levina R.E. Osnovi teorii i praktiki logopedii. — Moskva: Prosveshcheniye, 2017. — 367 s.
3. Filicheva T.B., Chirkina G.V. Maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutq rivoji nuqsoni. — Moskva: Iris-press, 2019. — 224 s.
4. Xvattsev M.E. Logopediya: O'qituvchilar va talabalar uchun qo'llanma. — Moskva: Vlados, 2018. — 272 s.
5. Kolominskiy Y.L. Bolalar jamoasidagi munosabatlar psixologiyasi. — Minsk: Tetra-Sistems, 2020. — 432 s.
6. Moreno J.L. Sotsiometriya: Eksperimental usul va jamiyatshunoslik. — Moskva: Akademik loyiha, 2017. — 384 s.
7. Rasulova M.X. Maktab yoshidagi bolalarda nutq nuqsonlari va ularni bartaraf etish yo'llari. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021. — 184 b.
8. Mavlonova R.A. Inklyuziv ta'lim asoslari. — Toshkent: Universitet, 2022. — 196 b.
9. Yusupova Sh.B. Nutq nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash // Pedagogika va psixologiya. — 2023. — №3. — B. 42-48.
10. World Health Organization. World Report on Hearing. — Geneva: WHO, 2021. — 272 p.